

Torben Weinreich

Danska

ODSEV ZGODOVINE V OTROŠKI KNJIŽEVNOSTI IN VPLIV ZGODOVINSKIH DOGODKOV NA ZGODBE ZA OTROKE

Naj se najprej zahvalim Mednarodni zvezi za mladinsko književnost, ki me je povabila, da o otroški oziroma mladinski književnosti spregovorim z zgodovinskega vidika.

V referatu obravnavam odnos med družbo in mladinsko književnostjo ter vpliv družbe na to zvrst književnosti, tako z vidika oblike, vsebine in promocije – pogosto povsem določenega žanra mladinske književnosti – v knjižnicah, šolah in drugih institucijah.

Preden se lotim tega konkretnega odnosa in izhajajoč iz predpostavke, da se vsi strinjamo, da ima družba s svojimi institucijami res velik vpliv na mladinsko književnost, bi rad opozoril še na dejstvo, da ta vpliv ne poteka le na relaciji družba – mladinska književnost, ampak tudi obratno. Mladinska književnost namreč prav zares vpliva na družbo.

Naj kar takoj navedem nekaj konkretnih primerov, začenši z najbolj znanim literarnim delom, vsaj kar zadeva socialno tematiko in svobodo odločanja – romanom *Koča strica Toma* iz leta 1852 avtorice Harriet Beecher Stowe. Ta ganljiva pripoved o obupnih življenjskih razmerah črnskih sužnjev na ameriških plantažah je doživela neznanski uspeh in bila že v prvem letu po izidu v reviji *The National Era* prodana v več kot 300.000 izvodih. Knjiga je bila v svojem času tako rekoč obvezno branje. Obstaja anekdota, da je ameriški predsednik Abraham Lincoln pisateljico ob predstavitvi pozdravil z besedami »majhna dama, ki je zmagala v veliki vojni«, pri čemer je mišljena ameriška secesijska vojna.

Seveda obstajajo tudi drugi primeri neposrednega vpliva mladinske književnosti na družbo, prav gotovo pa se je njen največji vpliv odražal na našem odnosu do otrok. V zgodovini je bilo napisanih veliko knjig, ki so veljale za sporne, ker so otroke obravnavale v drugačni luči. Spomnimo se samo *Alice v Čudežni deželi* Lewisa Carrolla, *Petra* Pana J. M. Barrieja in *Pike Nogavičke* Astrid Lindgren. Da ne govorimo o Hansu Christianu Andersenu, ki je postavil popolnoma nova merila mladinske proze, še posebej z uporabo umetniško predelane otroškega jezika, kar pa bom podrobneje osvetlil v nadaljevanju. Prepričan sem, da se vsi tukaj zbrani, ki prihajate iz najrazličnejših koncev sveta, spomnite podobno prelomnih primerov iz lastnih književnosti.

Če se za začetek zadržimo pri vplivu mladinske književnosti na družbo – in ne obratno –, bi rad predvsem poudaril, da mladinska književnost še zdaleč ni kakšen krhek, majcen čolniček, ki ga nemočno premetava po viharjih vodah civilizacije. Ne, nikakor ne gre za »ubogo« mladinsko književnost, saj je imela slednja velik vpliv na posameznike in na družbo kot celoto. Kakor tudi na našo miselnost in vedenje.

Toda naj se zdaj posvetim še pomembnosti družbe za mladinsko književnost in posebej izpostavim svojo najpomembnejšo hipotezo, da je bila mladinska književnost že od nekdaj na presečišču umetnosti in pedagogike. Družba oziroma odrasli so imeli z njo vedno svoje namene. A začnimo pri začetku.

Začetek je bila zgodba. Jezik so uporabljali za posredovanje in pomnjenje dogodkov. Človek je s pomočjo jezika lahko pojasnil tudi stvari, ki niso bile razložljive na prvi pogled, in jih umestil v širši zorni kot.

V bistvu so bili vsi dejavni; vsakdo je lahko povedal svojo zgodbo ali prispeval k že obstoječim. Zgodbe so se nenehno spreminjale, in to ne samo s širjenjem od ust do ust, ampak tudi v pripovedni situaciji, v kateri so poslušalci lahko sodelovali z morebitnimi popravki ali novimi elementi. Predstavljati si moramo lestvice pripovedovalcev, ki so bili deležni različnega zanimanja občinstva, ki je bilo odvisno od njihovega družbenega položaja, razgledanosti in daru pripovedovanja. Zelo mogoč, če že ne kar verjeten, je tudi širok razpon narativnih subkultur – ženske so pripovedovale zgodbe ženskam, otroci otrokom. Kakor koli že, otroci potrebnega znanja in veščin niso črpali zgolj iz neposrednih izkušenj, ampak tudi iz poslušanja zgodb.

V osnovi so bili vsi proizvajalci in potrošniki hkrati. Oziroma poslušalci. In kar je še pomembnejše – v teku pripovedovanja so bili vsi hkrati zbrani v istem prostoru.

Današnji svet je v tem pogledu popolnoma drugačen. Čeprav določena okolja še vedno ohranjajo klasično ustno izročilo, se danes zgodbe pojavljajo v drugačnem okolju in z drugačnim namenom. Izhajajo v knjigah, revijah, stripih in časopisih, skratka tiskanih medijih, pojavljajo pa se tudi na radiu, televiziji in na računalnikih. In da ne pozabimo – dostopne so nam kadarkoli in kjerkoli, tako rekoč štiriindvajset ur na dan.

Zgodbe danes niso več omejene na lokalne skupnosti. Ljudje nismo več proizvajalci v nekdanjem smislu, smo pa zato toliko večji potrošniki. Prišlo je do nekakšne specializacije – nekateri pripovedujejo, drugi pa gledajo in poslušajo. Hkrati pa sta se pripovedovalec

in poslušalec prostorsko ali časovno odmaknila drug od drugega; pravza- prav – in to je že skoraj pravilo – živita tako v različnem času kot v različnem prostoru. Pripovedništvo se je v tem procesu nenehno razvijalo in doživelo nekaj nenadnih prelomnic. Prvi korak naprej je bil razvoj pisnega jezika, ki je bil sprva preprost, sčasoma pa je postajal vse bolj zapleten. Naslednja stopnja je prišla, ko so ljudje začeli pisati na papir, tako kot na primer menihi v srednjem veku. Razvila se je preprosta oblika množične komunikacije, ki pa je dobila močan pospešek, ko je Gutenberg v 15. stoletju izumil tisk oziroma tehnologijo, ki je v naslednjih stoletjih doživela nesluten razmah. Tehnološki napredek je prispeval k nižjim cenam knjig in demokratizaciji branja. Druga dva dejavnika, ki sta bila prav tako odločilna za demokratizacijo branja, sta bila uvedba šol in pozneje knjižnic, ki so knjige posojale zastonj, država oziroma skupnost pa jim je za to plačevala.

Komunikacija se je skozi zgodovino razvijala od preproste do bolj zapletene oblike, kar pa pogosto povzroča izgubo pristnosti in izvirnosti v zameno za plitkost in površnost. Lahko bi rekli, da je bilo to, kar smo imeli nekoč, »izgubljeni raj«. Seveda pa se je v vsem tem procesu razvijalo tudi samo pripovedništvo, pri čemer imam v mislih predvsem knjige kot medij in pa književnost. Razvoj pisnega jezika nam je prinesel nove možnosti uporabe jezika; zdaj lahko spreminjamo in dodajamo, si premislimo in popravljamo.

Posledica vsega tega je razvoj zapletenega pisnega jezika. Pripovedništvo je v veliki meri postalo literatura. In umetnost. Ljudski miti niso več samo prдавne pripovedi, ki se pripovedujejo naprej. Danes so to zgodbe, ki so napisane v novem, zapletenem jeziku; nekatere so nove, druge pa izhajajo iz ljudskega izročila in so jih verjetno zbrali ter zapi-

sali. Spomnimo se le, kako je Hans Christian Andersen v devetnajstem stoletju pisal svoje pravljice.

To je le kratek pregled zgodovine pripovedništva, literature in knjige. Prepad med proizvajalcem in potrošnikom se je vseskozi povečeval, še posebej pa v zadnjem stoletju. Vsi mediji so postali množični, pojavili pa so se tudi novi. Ljudje in seveda tudi otroci po vsem svetu imajo dostop do neverjetne množice zgodb. Če sta nekoč prevladovala govorni oziroma pisni jezik, nas danes z lep-slovjem zalagajo virtualne pripovedi na televiziji, predvsem filmi in televizijske nadaljevanke. Knjiga še vedno obstaja, a je le eden izmed medijev.

V nekaterih deželah, zlasti pa v tako imenovanih državah blaginje, ki otrokom omogočajo zastoj šolanje in uporabo knjižnic, država posega v dogajanje, ki bi bilo sicer popolnoma podrejeno komercialnim interesom. Pedagogi, učitelji in knjižničarji imajo nalogo otrokom ter drugim približati književnost. Komercialna ponudba je omejena – ponekod neposredno z zakonodajo, drugje z lažjim dostopom do leposlovja v knjižni obliki.

Zdaj pa se za trenutek osredotočimo na otroka. Čim razmišljamo o otrocih kot o posebni kategoriji ljudi, jim samodejno pripišemo določene lastnosti. Izhajamo iz stališča, da se mora otrok marsičesa naučiti, da se bo lahko razvil v polnopravnega člana družbe ter v zrelega in samostojnega posameznika, hkrati pa ta otrok potrebuje zaščito, za katero smo odgovorni mi – starši in učitelji. Splošno mnenje je, da obstajajo stvari, ki naj bi jih otroci spoznali šele, ko dosežejo določeno stopnjo razvoja oziroma določeno starost. Če ta pravila niso upoštevana, otrok lahko utrpi škodo.

Mladinska književnost je morala že od nekdaj upoštevati posebne potrebe otrok. To se je odražalo zlasti v naslednjih pravilih:

- književnost (ali vsaj književnost, ki naj bi jo otroci prebirali brez pomoči odraslih) mora biti taka, da jo otrok res lahko bere. To pomeni, da mora biti zanj primerna tako po obliki kot po vsebini, čemur strokovnjaki za mladinsko književnost ponavadi rečemo »priredba«. To pomeni krajše stavke in manj težkih besed, kakor tudi, da mora biti vsebina za otroka zanimiva in razumljiva;
- književnost mora upoštevati tako otrokove kot družbene potrebe. Ena od otrokovih potreb je na primer potreba po varnosti, kar lahko pomeni, da so opisi določenih vidikov človeškega življenja v književnosti nezaželeni. Potreba družbe pa je po drugi strani seznaniti otroka s svetom, v katerem živi tukaj in zdaj, ter ga poučiti, kakšna je v tej družbi vloga odraslega človeka. Na tem mestu moram poudariti, da tako imenovane »otrokove potrebe« določajo odrasli, ki knjige proizvajajo – pišejo, izdajajo in prodajajo. Zelo težko je vedeti, katerim potrebam je zadoščeno – družbenim ali otrokovim.

Danes živimo v času, ko se veliko razpravlja o osnovni naravi mladinske književnosti, h čemur so med drugim prispevali tudi novi tokovi v tej vrsti literature. Morda se bosta sčasoma izoblikovali dve vrsti otroške oziroma mladinske književnosti:

- književnost, ki je tudi v estetskem smislu bližja prvotni pripovedi in ki – vsaj do neke mere – še vedno služi obveščanju in izobraževanju. Ta književnost je namenjena širokemu krogu bralcev in se pogosto uporablja v šoli;
- druga zvrst književnosti, ki ima bogatejši jezik in v večji meri stremi k temu, da bi bila prepoznana kot umetnost; hkrati je to oblika mladinske književnosti, ki si zavestno priz-

deva ugajati odraslim bralcem, kar ji tudi uspeva. Nekateri strokovnjaki odkrito govorijo o »adulteraciji« kot trendu sodobne mladinske književnosti, drugi pa o »dvoumnosti«.

Zdaj pa bi se rad vrnil h konkretnjšemu odnosu med družbo in mladinsko književnostjo, kajti družba po eni strani vpliva na mladinsko književnost, po drugi strani pa se v njej tudi zrcali.

Družba postavlja kulise mladinski književnosti. Skrbi za razvoj tehnologije, kar je predpogoj, da se medij knjige (in otroških revij) sploh lahko razvija. Naj navedem značilen primer. Knjige so imele že v začetnem obdobju zgodovine mladinske književnosti barvne ilustracije, vendar niso poznali tehnologije, s katero bi jih tiskali, saj so jo iznašli šele sredi devetnajstega stoletja. Do takrat so vse risbe barvali oziroma »iluminirali« na roke, kar so pogosto delali kar otroci sami. Stotine in stotine otrok je barvalo črno-bele risbe, knjigo za knjigo, zlasti v velikih tovarnah v Nemčiji, kjer se je otroška delovna sila imenovala »Malerbatzen«. Iznajdba barvnega tiska je povzročila pravo revolucijo, tako kot pozneje razvoj strojev, ki so omogočili tisk v večjih in cenejših nakladah. To je pripeljalo do demokratizacije branja knjig, h čemur so v veliki meri pripomogle tudi javne knjižnice, v katerih so si otroci lahko izposojali knjige.

Družba je tista, ki mora z ustrezno zakonodajo in predpisi poskrbeti, da mladinska književnost res doseže otroke in najde svoje mesto v knjižnicah, vrtcih in šolah. V mnogih državah, vključno z Dansko, je predpisano, da morajo imeti otroci dostop do dobre literature in da jim morajo to omogočati šolske knjižnice. Mladi ljudje, ki se izražajo za knjižničarje in učitelje, morajo poznati tudi mladinsko književnost, kar je določeno že v učnem načrtu. Z drugimi besedami, družba smatra mladinsko

književnost za pomembno, zato za nakup in podporo otroških knjig tudi namenja določena denarna sredstva.

Tak odnos je za vplivnost in ugled mladinske književnosti očitno zelo pomemben, seveda pa vpliva tudi na žanr, ki v določeni državi prevladuje. Položaj je pač tak, da družba ne podpira le mladinske književnosti nasploh, ampak predvsem določeno zvrst. Lahko bi tudi rekli, da je mladinska književnost v nekem smislu v službi družbe, kar ni nujno pozitivno. Spomnimo se samo, kako so jo skozi zgodovino izrabljali totalitarni režimi.

Nazadnje smo prišli tudi do pomena družbe za samo književnost, oziroma za *kaj* in *kako* pisanja, pri čemer mislimo na literarno vsebino in obliko. Družbene vrednote najjasneje odsevajo v zgodovinskih romanih, ki otrokom pripovedujejo o zgodovini in hkrati krepijo njihovo nacionalno zavest, naj bo to dobro ali slabo. Na splošno velja, da družbene okoliščine vedno pustijo pečat na literarnem delu, ne glede na avtorjev namen. Že prej sem omenil, da družba vpliva na literarno vsebino in obliko, pri čemer oblika ni nič manj pomembna. V zgodovini se ni razpravljalo zgolj o tem, *kaj* se sme povedati otrokom, pač pa tudi o tem, *kako* se to napiše, oziroma bi se moralo napisati. Nazoren primer te trditve so Andersenove pravljice.

Ko so leta 1835 na Danskem izšle prve pravljice Hansa Christiana Andersena, so ga na široko kritizirali. Pravljice naj bi bile nemoralne in otrokom škodljive. Andersen je pisal v slogu, ki ga bralci niso bili vajeni; uporabljal je namreč pogovorni jezik obojih, odraslih in otrok. Neki kritik je zapisal: »Besedilo za tisk ne sme biti sestavljeno na isti razpuščen način, ki ga uporabljamo v pogovoru.«

Leta 1842, ko je bil Andersen že uveljavljen pisec pravljič, je imel podobne pripombe tudi neki drugi kritik: »Uporabljati poseben slog pisanja pravljič

za otroke ali preproste ljudi, oziroma v umetnosti posnemati njihov naravni, a tudi dolgovezni, nerodni, nepovezani, če že ne kar otročji način in ton, pomeni kvariti otroke na posebej neokusen način.«

Andersen pa je kljub kritikam še naprej pisal v svojem slogu, ki ga je poimenoval »naravni« slog. V svoj dnevnik je zapisal: »Pustite mi, da sledim svojemu naravnemu nagonu. Čemu bi se uklanjal modi in hitel? Če dolgovezim, to počnem zato, ker mi tak ritem ustreza.«

Pogosto pozabljamo, da gre prav Andersenu zasluga za to, da je pogovorni jezik prodril v mladinsko književnost. To je bila revolucija! Sam Andersen je o tem pisal, kot bi šlo za neke vrste poetiko: »V vsakem književnem delu se mora slišati pripovedovalca, torej se mora pogovorna oblika odražati v jeziku. Pravlјice so sicer namenjene otrokom, vendar morajo biti napisane tako, da jih lahko poslušajo tudi odrasli.« Leta 1835 je na novoletni dan zaupal dobremu prijatelju, da piše pravljice: »Rad bi osvojil nove generacije, veš!« je rekel.

Andersen je zelo dobro vedel, da bodo njegove pravljice odrasli naglas prebirali otrokom. Leta 1843 je v pismu nekemu danskemu pisatelju zapisal: »Zgodbe pripovedujem iz lastne glave; vzamem zgodbo za odrasle in jo povem otrokom, vendar se vseskozi zavedam, da me pogosto poslušata tudi oče in mati, in da ju moram zato upoštevati.«

Sodobni teoretiki mladinske književnosti bi temu rekli »dvoumnost« ali »dvojna naslovljenost« /dvojni naslovnik otroške zgodbe, kar pomeni, da imamo v književnem delu za otroke več poslušalcev in bralcev hkrati.

Če se zdaj vrnemo k sodobni mladinski književnosti in tisočim naslovom, ki jih vsako leto natisnejo na vseh koncih sveta, se moramo vprašati, kaj se lahko naučimo od H. C. Andersena? Lahko se na primer strinjamo z njegovo zahtevo,

da morajo pisatelji slediti lastni poti, sami izbirati svoje zgodbe in jih pisati tako, kot jim ustreza. Če ne bi imeli pisateljev, ki izzivajo naša prepričanja o tem, kaj je dobra literatura, bi mladinska književnost že izgubila svoj družbeni pomen. Ne pozabimo, da še dandanes najraje prebiramo mladinsko literaturo, ki je v svojem bistvu elitistično in eksperimentalno naravnana, skratka taka kot Andersenove pravljice. Otroške knjige, ki so nekoč morda veljale za čudne in sporne, so danes literarna klasika in jih še vedno radi prebiramo.

Ali to pomeni, da bi morali pisati in izdajati vsakovrstne otroške/mladinske knjige? Odgovor je da, če s tem ne kršimo avtorskih pravic drugih avtorjev ali zakonov demokratičnih držav. Načelo svobode govora namreč velja tudi za otroško oziroma mladinsko književnost.

Ali je to isto, kot če bi rekli, da morajo biti vse tiskane mladinske knjige obvezno branje za mlade bralce? Ni nujno. V vsakodnevnem življenju so za otroke odgovorni odrasli, torej starši in med drugim tudi učitelji, ki morajo knjige izbirati odgovorno, še posebej, če so namenjene glasnemu branju. Kajti ni pomembna samo svoboda tiska, ampak tudi možnost proste izbire. To pa seveda pomeni tudi možnost zavrnitve določenih naslovov.

Prav nič ne dvomim, da imajo različne dežele oziroma kulture različne predstave o kakovostni mladinski književnosti, kakor tudi ne dvomim, da je koristno kršiti družbene norme in pravila. Naj to ponazorim s primerom. Predstavljajte si knjigo z zelo posebno vsebino: dva otroka, bratec in sestra, po očetovem jutranjem odhodu v službo ostaneta sama doma. Ker jima je dolgčas, sežeta po očkovih cigarah. Nato se začneta igrati z njegovo žago in na koščke razžagata pohištvo v hiši. Deček v igralni vni deklici po nesreči odžaga roko, a nič hudega – z lepilom in obliži jo prilepita

nazaj na ramo. Nato pijeta bencin in ga zanetita, da jima iz ust švigajo ogromni plameni. Nazadnje zakurita še oljni grellec in poženeta hišo v zrak. Ko se očka vrne domov, mirno ugotovi, da hiše ni več, otroka pa odpelje v bližnjo restavracijo na sendvič. Ali človek lahko napiše in izda tako knjigo? Odgovor se glasi »da«, kajti natanko taka knjiga resnično obstaja. Izšla je na Danskem, njen naslov pa je *Lars in Lone sama doma*. Ko je bila pred nekaj leti predstavljena na potujoči razstavi »Evropa – sanje v slikah«, je dvignila nemalo prahu.

Knjiga je v resnici seveda parodija na tako imenovane »zgodbe zle sreče«, ki so bile še posebej priljubljene v poznem osemnajstem in v začetku 19. stoletja. Podobno se je iz tovrstne literature leta 1844 ponorčeval tudi nemški pisatelj Heinrich Hoffmann s svetovno znano uspešnico *Der Struwwelpeter* (Kuštravi Peter). Nekateri se bodo morda zbal, da bodo otroci, ki bodo to zgodbo prebrali, nenadoma začeli kaditi cigare, piti bencin in metati hiše v zrak, spet drugi pa menijo, da jih bodo ta očitna pretiravanja zabavala in da jih bodo tako tudi razumeli – kot pretiravanja, ne pa kot potencialno resnične zgodbe. Kakor koli že, ta knjiga je prav gotovo izziv za vse naše predstave o mladinski književnosti in njenih žanrih.

Odločil sem se, da bom danes govoril o medsebojnih vplivih med družbo in mladinsko književnostjo v preteklosti in sedanjosti. Poudaril sem, da je bila družba v mnogih pogledih že od nekdaj zelo pomembna za mladinsko književnost, tako za njeno obliko in vsebino kot tudi za njeno navzočnost v šolah in knjižnicah. Če se ozremo v prihodnost z vsem njenim tehnološkim napredkom, ki se bo gotovo dotaknil tudi mladinske književnosti, se lahko upravičeno vprašamo, ali bodo ljudje čez deset, dvajset ali petdeset let sploh še pisali, izdajali in brali otroške knjige.

Smrt knjige napovedujejo že od konca 19. stoletja, sploh pa vsakič, ko se pojavi kak nov medij. Najprej so bili to filmi in stripi, nato televizija, video in računalnik, danes pa še svetovni splet. A knjiga je kljub vsemu preživela, tudi kot medij. Preživeli sta tako književnost kot umetnost. In tako bo tudi v prihodnje.

Zdaj pa si oglejmo svet, v katerem živimo tukaj in zdaj – svet knjige. Še nikoli v vsej zgodovini ni bilo napisanih toliko knjig. Še nikoli niso izhajale v tako velikem številu. Še nikoli ni bilo prodanih toliko naslovov in izvodov. In še nikoli se jih ni toliko prebralo. To velja tudi za mladinske knjige, o čemer pričajo podatki o branju v vrtcih, šolah in v prostem času. Če število mladih bralcev nenehno narašča, to lahko vsaj deloma pripišemo dejstvu, da smo uspešni v boju proti nepismenosti. Po podatkih Unicefa na svetu še nikoli ni bilo tako malo otrok, ki ne hodijo v šolo in se ne učijo brati. Upajmo, da se bo ta boj proti nepismenosti nadaljeval. Še posebej pa upajmo, da bodo v šolo hodile tudi deklice vsega sveta. To je njihova osnovna pravica.

Najpreprostejša razlaga uspešnosti knjige je, da je to sijajna tehnologija. V mnogočem je zelo praktična, vsekakor precej bolj kot sodobni mediji. Kot mi je zaupala enajstletna deklica, ko sem raziskoval bralne navade današnjih otrok: »Knjige so dobre, ker ne povzročajo hrupa in jih lahko beremo pod odejo ali vzamemo s seboj na stranišče.« In prav zato bo knjiga prav gotovo preživela. Za njeno prihodnost bodo poskrbeli močni socialni dejavniki, zlasti šole in knjižnice, prav tako pa tudi knjižni navdušenci vsega sveta, kakršni smo člani Mednarodne zveze za otroško in mladinsko književnost (IBBY).

*Iz angleščine prevedla
Marjeta Gostinčar Cerar*